

Κατερίνα Βιρβιδάκη

είναι η ηθική κρίση μέρος της αισθητικής αποτίμησης;

Η σχέση της αισθητικής αξίας με την ηθική είναι ένα κρίσιμο ζήτημα που αφορά ένα ευρύ πεδίο το οποίο εκτείνεται από την αισθητική ως την πολιτική φιλοσοφία. Ωστόσο, δεν θα πραγματευτώ εδώ ζητήματα πολιτικής φιλοσοφίας όπως, π.χ., τον κοινωνικό ρόλο της τέχνης. Το ερώτημα που θα με απασχολήσει αφορά τη συζήτηση για αυτό που ο George Orwell αποκαλεί «το προνόμιο της ιεροσύνης»,¹ εάν δηλαδή η τέχνη ως ιδιαίτερη έκφραση της αισθητικής αξίας θα πρέπει να απαλλάσσεται από την ηθική κριτική. Αν, με άλλα λόγια, η ηθική κριτική νομιμοποιείται να αποτελεί μέρος της αισθητικής αποτίμησης και, αν αυτό ισχύει, με ποιον τρόπο οι ηθικές «ατέλειες» αποτελούν αισθητικές «ατέλειες». Με αυτήν την έννοια η συζήτηση δεν είναι ηθική αλλά τοποθετείται μάλλον στον χώρο της αισθητικής. Κατά συνέπεια, μία προβληματική για το ηθικό περιεχόμενο (του έργου τέχνης) δεν είναι το αντικείμενο αυτής της συζήτησης.

Δύο είναι οι κυρίαρχες φιλοσοφικές παραδόσεις που αντιμετωπίζουν το ερώτημα της αξίας του έργου τέχνης. Η παράδοση του αισθητισμού (αυτονομισμού), που προέρχεται από τον Kant, και υιοθετείται κυρίως απ' τις φερεγγιστικές θεωρίες, υποστηρίζει ότι η αξία της τέχνης βρίσκεται στα εγγενή ποιοτικά χαρακτηριστικά της σε αντίθεση με οποιαδήποτε άλλη αξία που προσδιορίζεται από εξωτερικούς παράγοντες. Αυτή η εγγενής ποιότητα είναι που προκαλεί ένα συγκεκριμένο και διακριτό είδος ευχαρίστησης και στοχαστικής ενατένισης, την αισθητική απόλαυση (αυτή την οποία ο Kant αποκάλεσε «uninteressiert Wohlgefallen»).

Από την άλλη πλευρά, η φιλοσοφική παράδοση της γνωσιοκρατίας, προερχόμενη από τον Πλάτωνα, αντιμετωπίζει την τέχνη ως μια δράση τελολογική, προορισμένη να μας διεγείρει νοητικά και συγκινησιακά. Με άλλα λόγια, οι αισθητικές ιδιότητες ενός έργου τέχνης θα πρέπει να λειτουργούν ως μέσα πρόσβασης στη γνώση (και την ηθική γνώση) και σε νοητικές αρετές όπως η διορατικότητα, η συνέπεια ή ακόμα και η αλήθεια.²

Έχοντας επομένως κατά νου αυτή τη διάκριση μπορούμε να προχωρήσουμε και να πούμε πως εφόσον η απάντηση στο ερώτημα αν η ηθική κρίση είναι θεμιτή αισθητική δραστηριότητα είναι αρνητική, προέρχεται από έναν αυτονομιστή. Εφόσον είναι θετική, προέρχεται κατ' αρχήν από έναν γνωστικιστή. Βλέποντας την ταινία «Ο Θρίαμβος της Θέλησης» της Riefenstahl (που παρουσιάζει τον εορτασμό της Νυρεμβέργης του Γερμανικού Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος) –ένα έργο τέχνης ηθικά μεμπτό– ένας αυτονομιστής θα υποστήριζε ότι παραμένει αισθητικά απρόσβλητο και επομένως άψογο. Η θέση αυτή στηρίζεται στην ιδέα της αισθητικής στάσης που κάθε έργο τέχνης παράγει και που προϋποθέτει την απο-

δέσμευση από κάθε είδους πρακτική ανησυχία, συμπεριλαμβανομένης και της ηθικής.

Στην πιο ακραία της εκδοχή, η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι το ποιοτικό εκείνο χαρακτηριστικό που παράγει την αισθητική στάση είναι η μορφή. Όπως γράφει ο Bell «για να εκτιμήσουμε ένα έργο τέχνης δεν πρέπει να φέρουμε τίποτα από τη ζωή μας, καμία γνώση, καμία ιδέα, καμία οικειότητα με συναισθήματα».³

Μία μετριοπαθέστερη φερεγγιστική άποψη προσδιορίζει την αισθητική αντίληψη όχι πια ως ανταπόκριση στη μορφή αποκλειστικά αλλά στην ικανότητα του έργου να αποδώσει με αισθητικά αποτελεσματικό τρόπο ένα περιεχόμενο. Αυτή η άποψη «δεν αγνοεί το περιεχόμενο αλλά το αισθητικοποιεί».⁴ Αυτό σημαίνει ότι η διακριτότητα του αισθητικού κριτηρίου, αν και διευρύνεται, παραμένει σταθερή. Τα ηθικά κριτήρια μένουν έξω από το παιχνίδι. Έτσι, το εθνικιστικό στοιχείο του «Θρίαμβου της Θέλησης» θα αντιμετωπισθεί κατά τον ίδιο τρόπο με το ουμανιστικό στοιχείο της Guernica.

Εδώ ακριβώς είναι το σημείο που ένας γνωστικιστής θα διαφωνούσε: είναι δυνατόν να αποκόψει κανείς την Guernica από την ηθική της λειτουργία; Η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο πρόσβασης σε ένα είδος ηθικής γνώσης μέσω της συναισθηματικής-συγκινησιακής ανταπόκρισης του υποκειμένου στην ηθική δράση του έργου. Πρόκειται για μία εκδοχή της αριστοτελικής κάθαρσης, την επενέργεια δηλαδή της ηθικής δράσης του έργου στο υποκείμενο ως μια μορφή συναισθηματικής αποσαφήνισης. Δεν πρόκειται για την αποκάλυψη του ηθικά ορθού αλλά για τη σύλληψη της «δυσκολίας της ηθικής επιλογής».⁵

Με βάση τις παραπάνω παραδοχές αναπτύσσεται μία ειδικότερη θεωρία, ο ηθικισμός, που αντιμετωπίζει τα ηθικά κριτήρια ως παράγοντες διαμόρφωσης της αισθητικής αξίας. Οι

ηθικιστές δεν είναι μοραλιστές (όπως ο Tolstoy που πιστεύει ότι σκοπός της τέχνης είναι η θρησκευτικότητα). Δεν παίρνουν θέση απέναντι στο ηθικά ορθό ως σκοπό του έργου τέχνης αλλά αναγνωρίζουν τη δυνατότητα ηθικού ελέγχου του έργου ως μέρος της αισθητικής κριτικής. Τη δυνατότητα αυτή ο ηθικισμός τη θεμελιώνει σε μια διευρυμένη σύλληψη της αισθητικής αξίας που ξεπερνά τα όρια της καθαρής απόλαυσης του Kant. Εισάγονται έτσι κριτήρια όπως η ικανότητα του έργου να προκαλέσει συγκίνηση, ενόραση, γνώση. Το περιεχόμενο αντιμετωπίζεται επομένως ως αισθητικό μέγεθος στο μέτρο που έχει σχεδιαστεί για να παράγει συγκεκριμένες αντιδράσεις στο υποκείμενο. «Ο Θρίαμβος της Θέλησης» έχει σχεδιασθεί έτσι ώστε να παρακινήσει το κοινό του να βρει ελκυστικό το όραμα του ναζισμού. Μία ταινία τρόμου έχει σκοπό να προκαλέσει φόβο. Αν η αντίδραση δεν είναι η προδιαγεγραμμένη, τότε το έργο έχει αισθητικά αποτύχει. Η ηθική απαξία του, εφόσον δεν έχει προδιαγραφεί ως αντίδραση, συνιστά μία αρνητική ανταπόκριση, και άρα μία αισθητική αποτυχία. Ουσιώδης, λοιπόν, για την ηθικιστική αντίληψη είναι η έννοια της –προδιαγεγραμμένης– συναισθηματικής ανταπόκρισης του υποκειμένου στο έργο τέχνης.

Θα πρέπει όμως εδώ να γίνει μια διάκριση ως προς το αντικείμενο της ανταπόκρισης, το αντικείμενο δηλαδή και της ηθικής κρίσης. Τον ηθικισμό αφορά η αισθητικά ενδιαφέρουσα ηθική στάση που παράγεται από το έργο τέχνης ως σύνολο, και όχι η αναπαράσταση επιμέρους ηθικά διφορούμενων στοιχείων. Αντίθετα μάλιστα, δέχεται ότι η επιτυχής αναπαράσταση τέτοιων επιμέρους στοιχείων είναι μερικές φορές απαραίτητη ή μπορεί και να αυξήσει την αισθητική αξία του έργου τέχνης. Η αποδοχή, για παράδειγμα, από τον βασιλιά Lear της μοιχείας και της σκληρής στάσης απέναντι στον τυφλό

Cloucesster είναι απαραίτητο συστατικό του δραματικού αποτελέσματος. Ωστόσο, ο ηθικισμός θα απέκρουε τη σαδιστική συμπεριφορά που πηγάζει από τις «Cent vingt journees» του Sade.

Τελειώνοντας, θα αναπτύξω και μία τρίτη φιλοσοφική στάση, όχι απλά θεωρία, που έρχεται σε αντίθεση με τη βάση της μέχρι τώρα συζήτησης, τη στάση του Nietzsche. Ο Nietzsche θα είχε έντονα αμφισβητήσει όχι μόνο μερικές από τις θέσεις αλλά και το ίδιο το ερώτημα όπως τίθεται στην εισαγωγή. Το ίδιο το ερώτημα (νομιμοποιείται η ηθική κρίση ως μέρος της αισθητικής δραστηριότητας;) προϋποθέτει ότι η ηθική είναι μια σαφώς διακριτή έρευνα, διαχωρισμένη από την αισθητική. Μας προκαλεί δηλαδή να αναρωτηθούμε εάν το ηθικό κριτήριο με την έννοια μιας διάκρισης μεταξύ καλού και κακού θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως αισθητικό κριτήριο. Κατά συνέπεια,

το ερώτημα προϋποθέτει την ύπαρξη ενός απόλυτου, καθολικοποιήσιμου κριτηρίου της ανθρώπινης δράσης, του ηθικού. Προϋποθέτει, κατ' επέκταση, ότι το καλό και το κακό ανήκουν σε δύο διαφορετικές κατηγορίες που αποτελούν δύο αντιτιθέμενες πραγματικότητες. Αυτό το είδος απολυτότητας είναι η ουσιαστική ποιότητα, η προϋπόθεση της ηθικής ερμηνείας, και είναι ακριβώς αυτή η απολυτότητα την οποία ο Nietzsche κατακρίνει και απορρίπτει.

Ο Nietzsche ισχυρίζεται ότι η ηθική ερμηνεία είναι δογματική διότι προσάπτει θετική ή αρνητική αξία σε πράξεις ή ιδιότητες και άρα απαιτεί, εφόσον η αξία προσδιορίζεται κατ' αυτόν τον τρόπο, να πρέπει ο καθένας να ζει μ' έναν μοναδικό κώδικα συμπεριφοράς.

Αντίθετα, ο ίδιος προτείνει ένα είδος κρίσης που συνδυάζει όλες τις πράξεις και τις ιδιότητες κάποιου, ανεξάρτητα απ' την ηθική τους ποιό-

τητα, σε ένα «συνεκτικό, αυτοσυντηρούμενο και εύλογα κινούμενο όλον». Κατά συνέπεια, το ηθικό κριτήριο της απολυτότητας αντικαθίσταται από το αισθητικό κριτήριο ενός είδους συνεκτικότητας που αντιμετωπίζει κάθε άνθρωπο ως λογοτεχνικό χαρακτήρα και κάθε ζωή ως λογοτεχνικό κείμενο.⁶ Υποστηρίζει ότι η ηθική δεν πρέπει να εκλαμβάνεται κυριολεκτικά⁷ ως κριτήριο διότι δεν είναι παρά ένα σύμπτωμα μιας πολιτισμικής και ψυχολογικής πραγματικότητας που είναι στην ουσία της αισθητική. Το ερώτημα, επομένως, δεν είναι, για τον Nietzsche, αν η ηθική κρίση είναι θεμιτή αισθητική δραστηριότητα. Το ερώτημα είναι: Μπορεί να είναι;

«Το χειρότερο απ' όλα τα γούστα, το γούστο του απόλυτου.»

Πέραν του Καλού και του Κακού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ G. Orwell, "The Benefit Of Clergy", στο Rader, *A Modern Book Of Esthetics*, Holt Rinehart and Winston, 1960, 422

² Ο ίδιος ο Πλάτων, αν και αναγνωρίζει τον τελολογικό χαρακτήρα της τέχνης, αρνείται την ικανότητά της να μεταδώσει τη γνώση της πραγματικότητας των ιδεών, δηλαδή την αλήθεια. Βλ. O. Hanfling (Ed.), *Philosophical Aesthetics – An Introduction*, Blackwell, 1992, 246-250

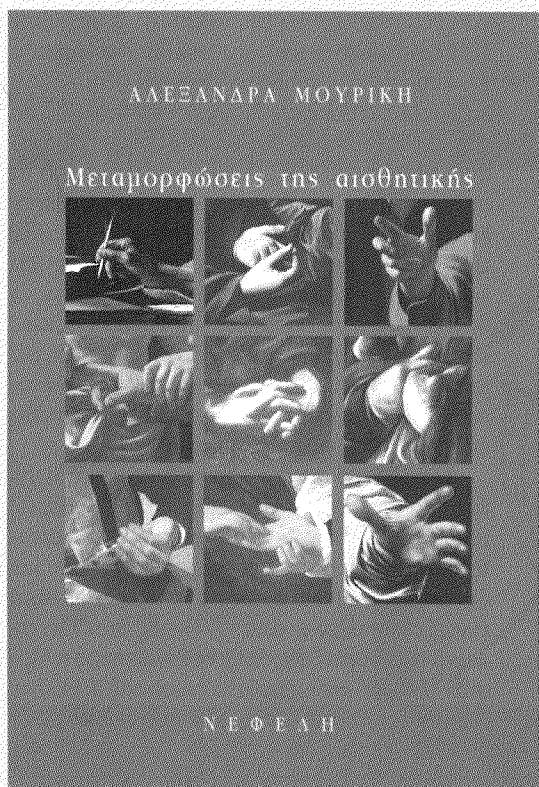
³ Bell, Art στο ίδιο ό.π.

⁴ M. Devereaux: "Beauty and Evil" στο Levinson (Ed.), *Aesthetics & Ethics*, Cambridge University Press, 1998, 245 επ. Η Devereaux αναλύει στο δοκίμιο αυτό την ταινία «Ο Θρίαμβος της Θέλησης» υπό το πρίσμα του παρόντος προβληματισμού. Ασκεί κριτική τόσο στη μετριοπαθέστερη φορμαλιστική άποψη όσο όμως και στην πλατωνική παράδοση που ταυτίζει το όμορφο με το αγαθό.

⁵ M. Nussbaum, *Love's Knowledge*, Oxford University Press, 1990: "Flawed Crystals": *Jame's Golden Bowl and Literature as Moral Philosophy*. Η Nussbaum προτείνει μια μέθοδο με την οποία συγκεκριμένα λογοτεχνικά κείμενα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να εμπλουτίσουν την ηθική έρευνα. Σχετικά βλ. στο ίδιο ό.π., το κεφάλαιο "Perceptive Equilibrium: Literary Theory and Ethical Theory".

⁶ A. Νεχαμάς, *Νίτσε: Η Ζωή σαν Λογοτεχνία*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2002, 250 επ.

⁷ J. Simon, *Η Αλήθεια και η Ερμηνεία – Friedrich Nietzsche – Περί αλήθειας και ψεύδους υπό εξωθητική έννοια*, εκδ. Βάνιας, 1991, 29 επ.

Γιατί η αισθητική; Ποια είναι τα ζητήματα με τα οποία η περιοχή αυτή της φιλοσοφίας ασχολείται και τι είδους ερωτήματα θέτει εν σχέσει προς την τέχνη και την εμπειρία που η επαφή με την τέχνη γεννά; Και ταυτοχρόνως, με ποιο τρόπο μπορεί η αισθητική θεωρία να παράσχει επαρκείς αιτιολογήσεις για τη συγκρότηση της αισθητικής αγωγής ως αυτόνομου και σημαντικού εκπαιδευτικού πεδίου;

Τέτοια είναι τα ερωτήματα που επιχειρεί να προσεγγίσει αυτό το βιβλίο. Παρακολουθεί αφενός την εξέλιξη της αισθητικής ως μιας πορείας διαδοχικών μεταμορφώσεων, συνεχούς αναμέτρησης με θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με τη φύση της τέχνης και της αισθητικής εμπειρίας. Προβάλλει τη θέση ότι έργο της αισθητικής θεωρίας είναι η επαναδιατύπωση των όρων υπό τους οποίους τόσο η τέχνη όσο και η αισθητική εμπειρία προσεγγίζονται. Υποστηρίζει αφετέρου ότι, λόγω του αναστοχαστικού και κριτικού χαρακτήρα της, η αισθητική θεωρία μπορεί να λειτουργήσει θεμελιωτικά σε σχέση με την αισθητική αγωγή. Ερωτήματα θεμελιώδους σημασίας για τον προσδιορισμό του αντικειμένου και των επιλογών της αισθητικής αγωγής δεν μπορούν να απαντηθούν παρά μόνον υπό την προοπτική της αισθητικής θεωρίας.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΟΥΡΙΚΗ
Μεταμορφώσεις της αισθητικής

Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ